

Logorski dnevnik Boriške Štark

STÁRK BORISKA LÁGER NAPLÓJA

יומן המהמה של בומשקה שסאהק

Lager Lencig (Austrija)

1945

Tekst sačuvao i sa mađarskog preveo na srpski

Egon Štark

~ O ~

Danas je 15. mart 1945. godine, a ja tek sada počinjem da pišem moja sećanja. Ne zbog toga da ne bih zaboravila, već zbog toga što možda neću imati prilike da lično ispričam one strahote kroz koje sam prošla. Zbog toga ostavljam pisani trag, ukoliko se meni, ne daj Bože, neko zlo desi, u što ne verujem, jer je u meni velika volja za životom. Želela bih Vas koje volim, da ponovo vidim, da budemo opet zajedno, da osnujemo novi Dom i da se zajedno radujemo i tugujemo. To, ako sam sa vama i nije tako teško. Da osnujemo novi Dom u starom kraju, čak ako i ne bi bio, kao što je bio onaj stari, samo da smo zajedno nas četvoro.

Počinjem od onoga dana kada su moju dragu ćerku Martu odveli, onoga lepog subotnjeg jutra, petnaestog aprila i kada sam morala i od mog drugoga deteta da se odvojim na tako svirep način. Oboje su odveli agenti Gestapo-a, ima li nešto strašnije od toga za jednu majku. Uzalud sam plakala i jadikovala, čupala kose, ne jedem, sama sebe proždirem, to ništa ne pomaže. Danima sam bila u potpunoj apatiji, ništa me nije zanimalo. Čak ni to kada sam saznala da 25-og aprila (1944.) treba da napustimo sve što smo 23 godine uz sva odricanja stvarali, svu našu teško stvorenu imovinu i naš Dom i da će nas odvesti ko zna kuda.

Policajac nas odvodi iz našeg Doma u kome smo toliko lepih dana, meseci i godina proveli zajedno.

Moja mladost je bila beskrajno srećna. Onda se rodila moja mila ćerka Marta, koja je ugledala ovaj beskrajno gadan svet. Moje želje iz snova, našu cvetnu baštu. Najlepše godine moje mladosti sa celom porodicom zajedno. Koliko je bila srećna moja majka, što je živela zajedno sa svoje petoro dece, pod jednim krovom, nismo ni bili svesni, koliko smo bili srećni.

Policajac nas sprovodi u hram, upravo u petak uveče, a kako je izgledala građevina koja se zove Dom Božji? Prljavština, smeće, svakojake flaše, termos, slanina, ljuske od jaja, ko bi opisao šta sve nije bilo tamo. Tu smo presedeli jednu strašnu noć. Mojoj sirotoj majci smo namestili da spava kod oltara. Koliko je onda plakala, ali ako se sada setim i nije bilo tako strašno. Bar smo bili zajedno, cele porodice, prijatelji, poznanici, gde li ste sada, da li ste još u životu.

Sutradan nas je pogodila nova nesreća. Odvojili su nas od moje drage majke, koja imala strpljenja za svakoga, koja nikada nije negodovala. Kako će moja jadna stara majka izdržati svu tu torturu? Neka joj sudbina podari snagu i strpljenje, pa da je što pre zagrlim i poljubim, sada već uveliko izmršavele ruke.

Zatim su nas razdvojili od moje drage sestrice Eržike koja nije bila samo sestra nego i drugarica, s kojom sam se poveravala, s kojom sam od malih nogu bila kao jedna. Delile smo radost i tugu, zajedno smo učile. Malo je takvih sestara, kao što smo nas dve bile, pune uzajamnog razumevanja i uviđavnosti.

Mnogo mislim na Tebe, gde se Ti patiš, a ako već patimo da smo bar zajedno, onda ni patnja nije možda toliko teška, ali tako je htela sudbina, ova naša strahovita jevrejska sudbina.

Jedina mi je uteha da ćemo se uskoro opet videti, trudićemo se da što pre zaboravimo ovu godinu punu strahota.

Od mog starijeg brata su nas isto rastavili, njega koji je uvek bio optimista, bar da je on bio u pravu, ali tužan je ovaj život. Još uvek imam jedinu utehu da je sa mnom moj životni saputnik, jedini voljeni muž, koga sada ja moram da podržavam, da ga tešim i da ne pokazujem koliko je meni strašno da podnesem sve ovo i da idem kuda nas vode, teraju.

Najviše me ipak boli, draga moja jedina ćerkice, najsvežija rana, što smo morali da Te ostavimo a da nikakve vesti ne dobijemo i ne damo glasa od sebe. S Tobom sam u mislima i patim zbog Tebe, sada smo nažalost sve četvoro robijaši. Egone, dragi moj sine, stalno si mi Ti u pameti, koji već odavno činiš ono što mi tek sada počinjemo, Ti si već tri godine stanar u zatvoru "Čilag", a mi tek sada upoznajmo ovaj „lep“ život robijaški.

Od tate su oduzeli sve luksuzne predmete, a zatim i kravatu i hozntregere.

Kao jugoslovenske državljane, odveli su nas u Budimpeštu. Tu me je pogodila najveća nesreća, odvojili su me od mog supruga, tako su mi iz srca oteli i poslednju nadu.

Budapest Mesenji utca - postoji li nešto strašnije od toga. Prvog dana, bila je nedelja, povelili su nas u jednu ćeliju u kojoj nije bilo ni kreveta, samo četiri uzane klupe. To su bili jedini predmeti za sedenje i ležanje. Posle toga, dolazile su jedna za drugom žene strašnog izgleda, neočešljane, kao da im kosa nikada nije videla češlja, prljavština se izdaleka mogla primetiti. Takve spodobе nikada u životu

nisam videla, samo sam čitala u knjigama o njima a i to sam smatrala neverovatnim. Prostitutke, sve nazivaju svojim imenom. Nikada nisam čula da se tako razgovara, tako sam se stidela umesto njih. Mislila sam da gore od toga ne može da me snađe, ali avaj, sutradan je došlo kupanje sa onim ženturačama zajedno. Koliko sam se stidela, koliko sam ih se bojala, da me ne bi neka od njih dodirnula. Sutradan ujutro sam te videla dragi moji tatice i tada sam osetila samo polovinu muka jer si Ti blizu mene znači da smo zajedno. Moj paket sa hranom su ostavili kod mene. Na kupanju je nadzornica kupatila, uz moje odobrenje iz njega povadila što joj se dopalo, a ja više nizašta nisam brinula. Posle kupanja su nas odveli u jednu zajedničku trpezariju, u kojoj je bilo otprilike stotina žena pomešane, jevrejke i one druge. Taj doček nikada neću zaboraviti dok sam živa. Ispred mene se pojavila jedna od žena, koje sam ranije spomenula. Čupava, prljava i pita me: "Koja si Ti, Ki ili privatna Ka". Tako ponosno, mislim da niko nije pokazao na žutu zvezdu, kao ja tada." Zar ne vidiš šta sam"? Tek sam posle toga osmotrila prisutne i primetila nekoliko simpatičnih lica. Sela sam pored njih i ubrzo sam se sprijateljila s njima, koliko je to na ovakvom mestu moguće. Dve peštanke obe sa ćerkom. Moguće je da sam im bila draga, ali im se dopao i moj paket sa hranom. Pošto tada meni nije bila važna hrana, a bilo je toga bilo dosta, šta više mnogo, rado sam im dala, posebno deci sam ustupila nekoliko dobrih zalogaja.

Kao što sam već spomenula, dospela sam na strašno mesto, gde se o čistoći i redu nije moglo ni pomisliti, obzirom kakve su žene tu bile na okupu. Najstrašniji je bio W.C. na koji se nije moglo sestiti, a smrad je bio prosto nepodnošljiv.

U podne dolazi redar i kaže: "Pripadnici neprijatne vere neka dođu na ručak". Naravno, postoje pripadnici prijatne vere koje sa nama ručaju i često pojedu obe porcije. Dok smo silazile na ručak, sreća sam poznanice iz Novog Sada. Obradovale smo se, jedino je šteta što nismo u istoj prostoriji. Dobro je što imam svoju porciju, jer strašno izgledaju one iz skladišta, ali je ipak dobro što i toga ima jer njih deli moj suprug i dok ih on deli, mogu da mu se priljubim na trenutak, da izmenimo koji poljubac i da izmenimo koju utešnu reč. Posle podne siđem do podrumskog prozora, tamo je moje srce, da bih sa njim razgovarala. Tada nailazi neki činovnik i izdere se na mene da se čistim odatle, a ja mu uzvratim, ako su me ovde zatvorili zbog greha što sam se rodila kao Jevrejka i ako sam ovde učinila neku nepravilnost, to možda ima smisla. Na to se dotični bez reči udaljio, kukavičko pseto. Strašno je ovo mesto gde sam dospela. Dani, još kojekako, ali noći su gore. Po petoro ležimo na jednom žičanom madracu, a ja sam dospela u sredinu, kada se ujutro probudim čini mi se da su mi leđa sva u ranama. Po danu galama, svađe, koraci, sve takve stvari, koje su mi pre bile nepoznate.

Upoznala sam se sa bedom i patnjom sa mukama - ovde ima svega toga. Na nekoliko dana posle nas doveli su nekoliko mladih devojaka, političkih krivaca, pošteno su ih istukli u toku istrage. Tela su im bila puna plavo-zelenih modrica podlivenih krvlju. Draga moja deco, vas sam se setila, moja krvi, ni vas nije poštedeo Gestapo. Svaki udarac boli kao da je mene pogađao. Ima među novopridošlim jedna sedamdesetogodišnja starica, veoma draga osoba. I ona je u plavim i zelenim modricama po telu. Šta li je zgrešila da ni nju nisu poštedeli surovi krvnici? Prostitutke su se samoizolovale, što je uostalom dobro, pošto su pune vašiju. Nađe se i među njima poneka osoba dobrog srca, te ako se neko nađe u nevolji, brže će priteći u pomoć nego naše saplemenice. Ne pitaju ko je i šta je ona koja je u nevolji. Vredne su, ne libe se ni najprljavijih poslova, naravno ne zabadava, Ovde cveta crna berza. Ja, doduše nemam ni prebijene pare, što je veoma loš osećaj. Meni za sada nije ništa potrebno. Koliko je dobro što ja ne pušim.

Strašnu sedmicu sam tu provela, ali samo što mi nije prepuklo srce od saznanja da se rastajem od tebe, srce moje.

Jednog subotnjeg jutra (sedmog maja 1944), pod jakom policijskom pratnjom odvođe, nas oko stopedeset, lokalnom železnicom u Kištarču . Ovde smo se iznenadile. Očekivale smo da smo došle u gore mesto od prethodnog, umesto toga dospeli smo u jednu oveću prostoriju sa tri prozora, naravno sa rešetkama, koje gledaju na jedno polje sa malim letnjikovcima. Videle smo koze, jaganjce koji pasu, ljude koji tuda prolaze, slobodni, a mi ih iza rešetaka posmatramo čeznutljivo. Koliko je njima dobro što mogu po svojoj volji da idu kuda im se prohte. Ali nije to ništa. Dva meseca nije neka večnost, za to vreme završiče se rat i mi ćemo biti slobodni, tako smo govorile, jedna drugoj.

No, ja sam se udaljila od teme. Još dok smo bile u Pešti, mi novosađanke smo odlučile da ćemo se držati zajedno. Bilo nas je oko petnaest, ali od toga je nas 11 dospelo u jedna sobu, pošto su dva kreveta sa malom decom smestili među nas. Ne pominjem sva imena, samo one sa kojima sam se zbližila.

Sve u svemu prijatno smo bile iznenađene, imale smo engleski W.C. vodovod, kao što sam spomenula prostrana soba, čisto kupatilo i što je najvažnije, nisu nas posmatrale radoznale oči stražara dok smo se kupale.

Dobro društvo, mnogo zlatnih ljudi, koje sam tu upoznala i zavolela. Svaka žena je za sada imala svoju slamaricu i svoje čebe. Sutradan je došao predstavnik O.M.Ž.A. savez Jevreja Mađarske, popisao je svakog, adresu bliže rodbine, dobile smo paket, može da se „špajzuje". Sada počinje da mi nedostaje novac, ali ja ne

gubim samopouzdanje. Prijavljujem se na rad - namotavanje kanapa u klupče za što plaćaju dva penga dnevno. Meni je i to dovoljno, radim dva dana, zaradim četiri penga. Za te pare kupim sira i lepinju, jer hrana nije dovoljna i dosta je "tanka", ali nisam se zaduživala dok nisam imala pokrića.

Koliko je dobro što imam neku obavezu, ne stižem toliko da plaćem za vama moji najmiliji, samo što ne prepukne moje ojađeno srce. Moji, Imre, Marta, Egon, gde li ste sada da li ste u nekoj nevolji?

Već je deset dana prošlo otkako sam u Kištarči, kada sam saznala da se preko u muškom odeljenju nalazi dr. Polaček, čuveni specijalista za ušne bolesti i ordinira. Na nagovor Jucike sam otišla na lečenje kod njega. Bila sam dva puta, sedi večitim osmehom na licu.

Već smo deset dana bili tu kada se saznalo da je stigla nova grupa iz Pešte, a među njima i pedesetak muškaraca. Za vreme šetnje stegnuta srca sam otrčala do prozora, da vidim da li je tu moj životni drug. Koliko mi je zalupalo srce kada sam ga ugledala. Onda sam saznala šta su suze radosnice. Teško je opisati kolika je bila moja sreća. Kada sam te bolje zagledala, primetila sam da si jako omršavio i da ti je sva kosa osedela. Ipak muškarci teže podnose robijanje nego žene.

Kada si me Ti prepoznao, čitala sam sa tvog lica, koliko si se obradovao, da tvoja sreća nije bila manja od moje. Znala sam i to da ću sutradan razgovarati sa tobom, bilo na koji način, jer sam bila snalažljivija od tebe. Koliko mi je dobrodošla moja boljka sa ušima, pošto su ordinacije bile na muškom odeljenju. Odranije sam bolovala sa ušima, pa sam iskoristila priliku da se nađem sa tobom. Koliko je malo potrebno za sreću. Gde li su sada naša deca, da li ćemo ugledati njih ili nekog od nama bliskih? Jako je dobro da je u mojoj blizini moj najbliži rod. Kako bi bilo dobro ako bi mogli zajedno da dočekamo kraj rata, kako bi to bilo lepo. U međuvremenu sam se sprijateljila sa Halper Valikom. U njoj sam prepoznala sasvim drugu osobu nego kod kuće. Istinski sam se prijatno iznenadila. Ona je bila jedana neposredna osoba, uvek raspoložena i dobrog srca, sećam je se sa iskrenim prijateljstvom. Sve što smo imale delile smo, ne obazirajući se na to koliko je ko imao, pravi kolektiv. Vali je imala od svega dosta. Niko od nas nije raspolagao tolikim zalihama, pa ni novcem. Ja nisam imala dok ti nisi došao, tek koliko sam teškom mukom zaradila sa ove dve moje ruke. Pored ostalog Vali je imala jedan lavor, što niko nije imao, a ona ga je iznajmljivala za dvadeset filera. Na tome se skupilo za nedelju dana pet do šest penga, što je u to vreme bio velik novac, a ona ga podelila među onima koji ni pakete ni novaca nisu imali. Bilo je među nama i takvih, koji nisu imali ni čestite odeće, jer su ih bukvalno sa tramvaja pokupili. Sada mi je jasno zašto Valikini rođaci nisu njoj slali odeću, jer je ona i toga donela

u pristojnoj količini. Na primer, ako bih ja plakala, što se meni nažalost često dešavalo, ona je bila puna viceva i započinjala bi da govori mađarski, što je zvučalo komično i volela sam da slušam kad tako govori jer je delovalo jako smešno. Pored nje niste mogli biti neraspoloženi. Za tri meseca, koliko smo bili zajedno, možda sam jedanput videla da se naljutila. Nju ništa nije moglo da izvede iz takta i verujem da je ona bila u pravu. Takođe sam zavolela među mojim sobnim sadrugama gospođu Glük iz Njitre. Bila je žena dobre duše. Za vreme šetnji sam joj se obično priključila - mnogo lepih razgovora smo imale tada.

Naša sobna starešina, kojoj bi pre odgovarao posao pisca nego šefice, gospođa Wemsz, draga osoba, koja je bila u stanju svaku nepriliku da izgladi, raspolagala je retkom inteligencijom. Jedina je joj mana bila što nije bila dovoljno energična i nije mnogo polagala na čistoću. Koliko je bila pametna toliko je bila nesnalažljiva i bojažljiva. Na primer dnevni raport nije mogla nikada da obavi bez ijedne greške. Ni jedanput za tri meseca - uvek se zbunila kada bi ugledala uniformisano lice, Jako sam zavolela gospođu Vandor sa ćerkom, a tek sam pred kraj saznala da je u spoljnjem svetu nosila titulu "dostojanstvo". Obe su bile osobe dobre duše. Sem ovih, bila je takođe draga osoba Marika, koju su doveli zbog toga što je i na svog psa prišila žutu zvezdu.

Od žena u našoj sobi, izdvajala se "ukras" novosađanki gospdica Hiršbajn, o kojoj bih mogla stranice ispisati. Tek toliko da je prilikom dolaska novih grupa u sobu, čuvala svoje stvari pa iako smo spavale po dvoje, ona je spavala na jednoj četvrtini slamarice, samo da se njene stvari ne bi pomešale sa stvarima ostalih. A imala je toliko nepotrebnih stvari. Ne bi okom trepnula dok joj kišobran ne bi bio pri ruci. Nju nisam trpela zbog njene usedeličke prirode, ne bi ona dala ništa od svoga, iako je imala mnogo toga. Ona je jadona tražila moje društvo.

Toliko o društvu u sobi.

Jedno krilo zgrade služilo je za žensko odeljenje, a drugo krilo kao muško. Bilo je zabranjeno da se prelazi iz jednog u drugo, čak i da se razgovara. Često smo hteli slati poruke jedno drugom, pa sam naučila govor rukama. Ti živote moj, u ovom pogledu nisi raspolagao velikom fantazijom, tako da si teško razumeo šta sam pokazivala. Jednom, nikada neću zaboraviti, profesor Baden, specijalista-kardiolog, stajao je iza mojih leđa i smejući se upitao: "Recite mi draga gospođo, šta ste upravo poručili vašem suprugu?". Sećam se - nikako nije mogao da shvati da ću ja za sat vremena ići kod specijaliste za uho, dok jedna mlada žena nije vikala preko o čemu se zapravo radi. Kako si se smejavao zatim koliko sam razumljivo slala poruku.

Dobili smo prve pakete. Bože koliko radosti je izazvao, ne toliko zbog sadržaja, pošto ja već imam novaca, mogla sam da kupujem što mi zatreba. Ipak je to vest iz spoljnog sveta. Videla sam rukopis - još postoji neko ko misli na nas. A tek kada je stigao drugi paket! Koliko sam se obradovala, kada sam saznala da je moja zlatna Marta dospela u Bačku Topolu. Tu, u sobi se priča da je to relativno dobro mesto, samo me brine da li su stupili u vezu sa Egonom. Draga moja deco, koliko plaćem zbog vas. Tako prolaze dva meseca jednolično. Svog muža povremeno viđam, mašemo jedno drugom, nekada izmenimo neku reč, a ponekad i poneki poljubac. Tako ga ja tešim, iako on izgleda neutešan, jako je oslabio, ne jede redovno, ostario je, izgleda slomljen, što mu ja ne dajem do znanja. Ovde smo proslavili godišnjicu braka, dvadeset i treću. Bila je to tužna godišnjica. Najlepša uspomena iz Kištarče je dan kada smo čistili grašak - tada smo ceo dan bili zajedno.

Onda je došao taj strašni dan - petnaesti jul, kada su nas potrpali u vagone i kakvi smo bili magarci kada su nas posle celog dana boravka u vagonu, vratili u zatvor, jer ni kada su nas odveli ni u povratku nas nisu izbrojali, pa se moglo bežati, ali mi smo bili optimisti, mislili smo da smo se oslobodili najgoreg i da će se sve okrenuti na bolje. Nažalost, naša radost je bila kratkog veka, samo za nekoliko dana su nam produžili boravak u zajedništvu, ali tada smo nekako bili bliže jedno drugom, tako sam mogla više da mu pružim, da mu skuvam to što voli.

Pre nego što napustimo Kištarču, opisaću kako su tekli dani, kakav je bio dnevni red. Ujutro u šest sati dolazi starešina odeljenja, poželi nam dobro jutro. Neko se naravno budio pre neko posle. Onda dolazi umivanje, pre toga je spremanje, što je poseban doživljaj pošto se iznosi krevetnina, a istovremeno i naši muževi rade isto, pa se tako viđamo. Zatim dolazi postavljanje slamarica u sedeći položaj, što i nije tako jednostavan posao jer tri slamarice stavljamo jedne preko drugih. To ne prolazi bez svade, pošto je neka slamarica bolje napunjena od druge i tako ispada da je neki "kauč", kako smo to nazivali veći, a neki manji. Najzad se završava spremanje, koje svaki dan obavlja druga žena, ali nađe se poneka buržujka koji plati da umesto njih druga obavlja taj posao. Neke žene za peng ili dva to rado učine.

U devet sati, stiže doručak, koji se sastoji od crne vode, koju ovde nazivaju crna kafa ili tzv. ajnpreht supa. Treba da se stane u red po jedan, ali društvo je prilično nedisciplinovano, pa se redar često ljuti. Posle doručka dolazi šetnja, koja se obavlja u redovima po tri u krug i to traje od deset do jedanaest sati. Muškarci imaju šetnju od devet do deset sati i tada se žene sjure do prozora, gde se odigravaju prave bitke za poneko bolje mesto. Ja sam prilično vešta, tako da se izborim da mogu da vidim svog životnog druga. A on samo stoji na jednom mestu i ne šeta se sa ostalima i samo gleda. Gleda kao da sluti da me još neće dugo videti.

Posle šetnje se vraćamo u sobu, gde se svako po svom nahođenju zabavlja, bilo da čita, slaže pasijans, razgovara a poneko ručnim radom ubija vreme. Ručak dobijamo obično u dva, a sastoji se obično od kašike variva (koje je uglavnom dobro, ali ne i dovoljno). Ako je pasulj za ručak onda obično dođe redar i pita šta je danas za ručak - onda kaže u šali neka gospođe montiraju ventilator. Nije strašno što je ručak nedovoljan, imam novaca i kupujem nešto za dodatak. Od dva do tri sata je šetnja za muškarce, što ponovo izaziva jurnjavu do prozora, a zatim od tri do četiri je šetnja za žene. Od četiri do šest opet radi ko šta želi. Posle večere, koja se obično sastoji od hleba sa pekmezom dolazi nameštanje kreveta, koje opet ne prolazi bez svade koja je čija slamarica,. Posle leganja je najlepše, pošto imamo nekoliko žena koje jako lepo pevaju i tako nas uspavaju. Nedeljom posle podne obično imamo priredbe, koje uz ulaznicu od jednog penga, imaju dobar nivo. Imamo hor, sasvim dobar, zatim imamo dve violinistkinje - jedna je obišla svet a druga, jedna mlada devojka možda još bolja. Imamo pevačice školovanog glasa, onda recitatori profesionalni i amateri, sve u svemu program je raznovrstan i dopadljiv. Tako brže prolazi vreme, koje se kreće na olovnim nogama.

Tako prolazi vreme sve do 19-og jula, kada nas odvođe u koncentracioni logor u Auschwitz. Toga dana oko četiri po podne nas je jedna desetina nemačkih vojnika isterala udarcima kundaka ne dozvolivši ni da pokupimo svoje stvari. Poneke su izvukli iz kreveta jer smo imali i bolesnike. Potrpali su nas u kamione po četrdesetoro u jedan, tako da nismo imali mesta za sedenje. To je išlo takvom brzinom da ni same nismo znale kako smo stigli u Rakošpalotu, gde su nas uterali u stočne vagone (šezdeset osoba u jedan). Tu sam u gomili ugledala svog druga. O, kako bi bilo dobro da smo zajedno. Neopisive dve strašne noći i jedan dan, o tome neću da pišem, najzad svi smo propatili ovo putovanje puno patnji, po velikoj vrućini bez vode, bez ležaja, a kada bi došla voda, jedva smo mogli piti isušenih usana, o klozetu bolje da ne pričam, kuda nas vodi ovo putovanje, pored zatvorenih vrata, vika, galama i nema reda, iako smo imali u vagonu četiri zapovednice, čijem činu i poslu ne zavidim. Ne znaju, a i ne mogu isterati pravdu. U sredu smo krenuli, a u petak posle podne sam ugledala mog druga, kako dolazi po mene moj dragi i vodi me u svoj vagon, u kojem se isto događa kao u prethodnom, samo su ovde muške uloge i po mom utisku isto su tako histerični kao zene, možda za jedan stepen nestrpljiviji. Ali sada me nije briga ni za čitav svet, svejedno mi je sad, kuda nas vozi ovaj voz, više nisam osećala ni vrućinu, nisam bila žedna, važno je da je samnom neko ko me voli i koga ja volim, kome pripadam, s kim mogu da podelim sve moje brige, koliko smo bili sretni onih nekoliko sati, kao da smo znali da se opraštamo jedno s drugim za sva vremena. Doduše, muškarci su bili optimistički raspoloženi u nadi da će se rat brzo završiti. Od tada je prošlo osam meseci i ko zna koliko će još trajati.

Stigli smo u subotu u zoru i nekako nisam imala zle slutnje, jer je vojnik koji nas je sprovodio rekao da je svake nedelje poseta, a ja, naivna duša još sam mogla da verujem nemačkom vojniku. Hladan jutarnji vetar nas je zapahnuo, tako da mi je prosto bilo hladno, iako sam bila dobro odevena, tri para donjeg veša, jedna letnja haljina, jedan sivi kostim i jedna kišna kabanica, htela sam da nadmudrim Nemce, ali avaj.

Tako kako idemo, iz nečega nalik na baraku istrčavaju neke spodobe, nešto nalik na žene, u jutarnjoj magli, možda ih nisam dobro videla. Ni kosu nisu imale, haljine poderane i prljave. Trljam oči, možda ne vidim dobro, magla je. Naravno, odnekud dolazi jedan orkestar sa lepo obučenim ženama, to je već u redu, a mi i dalje idemo. Sad nas dele u dve grupe, mladi idu desno, a stari levo kao i majke sa malom decom. Ali ne mari, u nedelju će biti posete (naravno u ne-nedelju). Konačno posle dugog vremena stižemo u kupatilo. Ovde nam oduzimaju svu odeću i sve ostalo, čak i fotografije, dragi moji, sad ni sa slika ne mogu da vas gledam. Nisam mogla da ih spasem. Okupali smo se grupno i više nisam ni malo stidljiva. Nemačkog vojnika ne smatram ljudskim bićem, istina ni on nas. Posle kupanja odseku nam kosu, nekako nam se ne čini tako strašnim, rađe komičnim. Smejemo se jedna drugoj, a sebe naravno ne vidimo, jer nemamo ogledalo. Onda nas obuku u neke haljine nalik na strašilo i onda ih namažu crvenom uljanom bojom i pritisnu nas tesno jednu drugoj. Kako smo se dodirivale tako su nam i ruke bile umazane uljanom bojom. A mi se smejemo jedna drugoj - te toaleta ti nije po najnovijoj modi, te da nije dobro skrojena itd. Nemica ne može da nas umiri vičući "ruhe", jer mi smo optimisti, nismo ni svesne gde smo stigle. Pa i ovo će jedva potrajati nekoliko nedelja, izdržaćemo, a i kosa će da nam izraste, nije strašno. Posle toga nas odvede u jednu zgradu nalik na štalu, gde nije bilo ni kreveta niti kakve pogodnosti za sedenje. Na zemlji papirna slamarica, koja nije ničim napunjena, a zemlja prohladna i vlažna i na to treba sesti, pa čak i leći. Ovde su mnogo stroži i tuku i to mnogo više nego što daju za jelo. Ovde ni pola nije šala, jer smo jako umorne od puta i neizdržljive vrućine, te ležemo tako kako smo bile. I zaspim u uverenju da je sve to samo ružan san, to ne može da bude stvarnost, kada se probudimo sve će poći na bolje. Buđenje je, međutim strašno. Ono što sam smatrala samo ružnim snom sada je java i to još gora. Da li su ovo žene ili strašila? U poderotinama od haljina i sve tako visi na njima. Nije ni čudo pošto nema toalet papira, nečim mora da se obrišemo, tako da su donji delovi haljina iscepani. Na nogama cipele kao da su od gline blatnjave. Ko još ima nešto kose, ona je čupava i prljava, a nije ni čudo, pošto danima nismo bile u "waschraumu", kao da među nama nije bilo nijedne intelektualke, koja je videla i lepše dane. Ujutro u tri sata nastaje mučenje koje se zove "apel" - nešto stravično. Onaj koji to nije doživeo ne može to ni da zamisli. Satima stajati bez haljine u vlažnom i prohladnom jutru, žene jedna za drugom padaju u nesvest, a ne dobijamo ni vode. Moramo da

skrijemo one kojima je pozlilo, jer ako ih Nemač ugleda, onda ih odvede negde odakle se više ne vraćaju. I mi smo blizu nesvestice, ali prvi apel smo nekako progurali.

Večeru toga dana nismo dobili sem nečega što se ovde zove hlebom u kome je više šapurine nego brašna. Kada sam taj tzv. hleb ugledala, mislila sam da nam donose cigle. To što smo dobile trebalo je da traje tri dana. Meni će biti dovoljno to je sigurno, ali što je najvažnije dobijamo nešto toplo i crno što se ovde zove kafom. Gorko je kao žuč, ali nas nije briga. Pile smo je rado, sa našim ispucalim usnama - ne verujem da sam ikada u životu pila nešto bolje od ove gorke tekućine.

Posle toga dolazi poleganje, ali može li se ovde igde leći? Pa tamo gde i ostale, na голу zemlju. Ali šta da radim sa hlebom - i hleb na zemlju jer bi inače bio ukraden. I cipele takođe pod glavu, jer se ovde i one krađu. Cipele pod glavom žuljaju i tako me stiže kazna. Kada sam se probudila primetila sam da su mi jednu cipelu ukrali. Pored nje jedna druga u isto tako lošem stanju - zašto ne bih i ja imala samo jednu cipelu. Nisam mnogo brinula. Od toga gore više ne može da mi se desi, ovo se više ne može izdržati. Iz krematorijuma sa visokim plamenom se izdiže miris sagorelog ljudskog tela i kose, koji se oseća ceo dan i noć. Kada li ćemo mi stići na red, pitamo se. Noću je pala kiša i krov barake prokišnjava i kvasi naš ležaj. Ne može se spavati. Tako mi ustajemo i kao ovce se sabijemo stojeći na jedinom suvom mestu u baraci sve do prozivke u tri sata izjutra. Vetar duva, ali mi se tako mučimo sve do sedam izjutra po kiši. Sada smo dobili i doručak. Samo što se nismo smrzli. Nije ni čudo po tom vremenu u jednom haljetku. Sabijemo se jedna uz drugu, da se koliko toliko zagrejemo, ali uzalud. Po vlažnom i hladnom vremenu to ne vredi mnogo. Još je noć, vide se mesec i zvezde, a mi moramo hteli-ne- hteli da stojimo škrgućući zubima od zime. Kod kuće je leto i letnje žege, a mi se ovde smrzavamo.

Jednu sedmicu provodim sa mojim sapatnicama iz Kištarče, kada jednog dana pronalazim moje dve šogorice (muževljeve sestre) jedna od njih sa ćerkom. Bile smo srećne što smo zajedno. Ja sam se ušunjala u blok broj sedam, gde se ne leži na zemlji nego na nekoj drugoj prostirci, dugoj dva metra i toliko širokoj ležaljci. Trinaest žena sa jednim pokrivačem, sedmoro sa glavom na jednoj strani, šest sa nogama na drugoj. Da se zadržimo na redosledu. Dolazi prvi obrok bez pribora za jelo. Dobijamo jednu dvolitarsku posudu za šest osoba Tako se jelo što je svaka od nas golim rukama zahvatala tu hranu, koja je podsećala na pomije, ali po kazivanju "starosedelaca" to je najbolji ručak. Probam ga, užasno je neukusno, samo što nisam povratila, ali bez obzira na mučninu i loš ukus u ustima, jedem, jer ja želim da se vratim kući. Neću da se prepustim, poješću ga. Ne želim da oslabim. Treba da sam jaka radi moje dece i moga muža. Avaj da mi je znati gde li su sada, kada li će biti kraj ovom svetskom požaru? Svečano obećavam sebi da se neću opustiti da

postanem aljkava, prljava, životinjskog izgleda, kao devedeset odsto žena. Jednu neopisivo strašnu sedmicu provodim u bloku trideset devet, kada mi je konačno uspelo da se preselim kod mojih šogorica. To i nije bilo tako jednostavno pošto ja nemam kosu a one imaju frizuru od devet i deset nedelja. Kada sam ih prvi put ugledala rekla sam sebi - ja neću imati tako dugu kosu kada se vratimo kući, ali od tada je prošlo osam meseci i ko zna koliko će još proći.

Moja šogorica Tereza je uspostavila vezu sa svojim mužem, pa sam nju zamolila da pokuša da sazna gde si ti moj dragi. Zaista je uspela i ukazala se prilika da se izdaleka vidimo i da se dopisujemo. Nabavljam papir i olovku i pišemo jedno drugom pisma od desetak stranica. Naravno ni pola ne stiže na odredište, jer na putu između dva lagera mnogo od toga nestane. Ti me nagovaraš da što pre odem odavde, ali ja se odavde ne mičem sve dok mogu svakodnevno da te vidim. Stanje je grozno, stalne prozivke t.zv. "apel". Samo noću stignem da se umijem krišom, jer ko se ne umiva dobije strašnu lagersku bolest, koja se sastoji u tome što krajevi usana pocrne i telo je prekriveno osipom, tako da žene prosto postaju neprepoznatljive. Sećam se, prilazi mi jedna žena nakostrešene kose, svu me izljubi i kaže: "Draga moja Boriška, zar si i ti ovamo dospela?". Kada se ona udaljila, pitam šogoricu ko je ta žena. Ni kada mi je objasnila, ni onda je nisam prepoznala, tako su nas unakazili.

Šta još da pričam? Dnevno nas samo tri puta vode u klozet. A šta je sa onima koji ne mogu da se uzdrže? Svuda su redovi po pet, pa tako i na klozetu. Ako se neko malo duže zadrži, onda toga tuku gde god stignu. Ujutro, kada stiže crna kafa, mi ukrademo za jednu šerpu, da bi imali tečnosti za ceo dan jer voda nije za piće pošto je zagađena. Uveče stiže kuvani krompir, koji se ovde smatra za delikates. Bace ga na ušljivi pokrivač, a mi smo ga jele onako đuture u mraku otimajući se za svaki zalogaj. Noću dolaze i tuku nas u krevetu korbačom, bez povoda. Bolesnike treba sakrivati, jer ako ih pronađu među nama, njih smesta odvođe u krematorijum. Osamnaesti septembar 44-te, odvođe te srce moje i tada sam te videla poslednji put, mislila sam da će mi prepući srce, ali šta sve čovek može da izdrži.

Šta se sve događa ovde! Na primer, stiže jedan transport starijih žena i jedna od njih prepoznaje u drugom lageru svoju ćerku, one se obraduju jedna drugoj, ali tu se ne može radovati, jer je to video nemački vojnik i na očigled majke ubije ćerku, toliki je njihov greh bio. Na primer u lageru pored našeg su bili grčki dečaci. Molili su za malo hleba, a mi pošto smo bile majke, makar mi ne jeli, prebacimo im poneki komad hleba. Na to Nemica-beštija, uleti među nas i bije nas korbačom i viče: "Ako vam je pumo hleba smanjićemo vam porcije!". Ako imamo zalihe hleba, vežemo ih u krpi za noge i tako idemo u klozet i drugde, samo da nas ne bi otkrili.

Početak oktobra, počinje pražnjenje lagera. Premeštaju nas iz jedne barake u drugu. Naravno, selekcija nije tako jednostavna i mi ne znamo da li nas vode na rad ili u krematorijum, to je neizvesno. Stiže novi raspored, tako da su me odvojili od mojih šogorica. Tako sam prepuštena sama sebi ali me uvrstavaju među jače zene i ponovo stižem u stari blok. Sada ću da opišem dnevni red u lageru. Kao što sam spomenula, u cik zore u tri sata je buđenje, zatim "apel" do šest i trideset ili sedam sati. Odatle po pet u redu na wc. Tamo se čuju novosti dana, što može da je istina ili ne, zavisi da li se u to veruje ili sumnja. Svaki dan dolazi Nemač i pita ima li među nama lekara i apotekara. Zamislite, odvođe ih da peru klozet. Za to im je bila potrebna diploma. Ručak stiže rano ujutro ili kasno uveče. Prvi ručak jedem sa odvratnošću, ali posle već prija. Nije uzaludna izreka da je najbolji kuvar - glad.

U prvo vreme, pod uticajem broma, mnogo spavam. Obično prespavam celo prepodne. Koliko je prijatno spavati - onda sam kod kuće, pazarim, kuvam, spremam stan, sa vama sam, kao da se ništa nije dogodilo. Ali utoliko je teže buđenje - više nego strašno. Uveče je opet "apel", koji traje nekoliko sati. U međuvremenu nas postroje po pet da se ide u klozet. To se obavlja tri puta na dan. Ko izdrži, a ko ne taj se snalazi kako može. Onda stupa u dejstvo korbač ili duga letva, kojom se dotični bije. Lager führer, jedna pijana svinja, udara po glavi ošišane žene, to joj je naročito zadovoljstvo. Videli smo jedan jezivi prizor, kada je jednu nedužnu Poljakinju žestoko pretukla, jer nije mogla da siđe sa postelje. Toliko je bila slaba, a zatim ju je poslala u gasnu komoru. Tako nas udaraju i tuku nas bespomoćne, bez ikakvog razloga, kao životinje još i gore, jer smo to bile, a mi smo to sve trpele, a šta smo drugo mogle.

Onda nas primoravaju da klečimo za čitavo vreme "apela", ali ne daj bože da neko ne kleči, nego se samo sagne - opet stiže korbač kojim udaraju po izmršavelom telu, teško tebi. Još je dobro što nemam menstruaciju, jer šta bi bilo kada bi se to desilo (na 90 kvadratnih metara 1000 žena). Na prvi pogled je relativno čisto, što je samo privid, jer je sve puno buva i vaši. Onda se otprilike na deset dana ide u dezinfekciju, što uglavnom znači, da ti se oduzme sve što si mogla sakriti uprkos velikom gladovanju. Zatim nas obriju (sve izuzev kose) i namažu nečim što štipa, tako da posle toga čitav dan idemo raširenih nogu i ruku. Ja sam na primer jednom prilikom posle dezinfekcije ostala u jednom kombinezonu i u tome sam morala da izdržim "apel" u cik zore. Takve i slične stvari su se dešavale nama, sve od gore gore, ne može čovek svega da se seti, ako se tome doda da se svaki čas očekuje da će te odvesti u gas-komoru. Kao što sam spomenula u oktobru su počeli da prazne lager "C". U međuvremenu prolaze dani, nedelje i meseci, dragi bože šta će biti sa nama? Sve najbolje poznanice nestaju iz moje blizine, samo je Edita ostala sa mnom.

Onda nas odvođe u tzv. Češki logor, navodno radni logor i tu nas pitaju kako se zovemo, jer do tada nam nisu uzimali lične podatke.

U međuvremenu su baraku pokrili ter-hartijom tako da više nije prokišnjavala. Nismo više stajali "apel" po kiši, čak smo i doručak dobili i pojeli sedeći na krevetu. Tako su nas i prebrojavali. Samo smo posle podne izlazili. Na sreću jesen nije dolazila rano tako da se nismo smrzavale. S moje strane ja sam uspela da ušparam, na račun gladovanja, jedan džemper bez rukava, koji doduše nije mnogo grejao jer je bio od sintetike. Ja sam se zarekla da neću biti aljkava kao 90% žena. Iskradam se svakodnevno u nazovi kupatilo da se okupam. Odeću i cipele sam oprala. Brinula sam se da budem čista, tako da sam u ovim okolnostima, iako nisam baš bila elegantna, ali sam bila uredna. Kada nisam mogla po danu da se iskradam radi kupanja, onda sam to radila noću. Moje šogorice su bile buržujke. Imale su svega: konca, igle, makaze, sapuna, češljeva i to toliko da su mogle prodavati, ne samo za hleb. I meni je dospevalo, tako da nisam gladovala u punom smislu te reči dok sam bila sa njima. Pošto sam se svaki dan kupala i nisam pila vodu, vodila sam računa o sebi, uspela sam da izbegnem sve lagerske bolesti, a one su bile gadne i bolne. Kada su mi muža odveli, izgubila sam ono što je u lageru jedino dobro, osvežavajući san. Samo sam sedela na krevetu broj šest, u uglu da me niko ne vidi i plakala, što ranije nisam činila kod kuće. Nisam se brinula šta će se meni desiti, bez obzira koliko nemilosrdno postupali sa mnom i sa ostalima. Svi oni koje najviše volim su daleko od mene, ko zna da li ću ih ikada ponovo videti. Otkada su 1941 mog sina Egonu odveli, to više nije bio život za mene, nego samo patnja i sada nije dobro da se toga setim. Ako bih ikoga mogla zameniti svojom smrću to bih rado učinila. Ali ne verujem da to od mene očekuje moja sudbina. Posle rata ćemo opet svi biti na okupu. Poslednjih dana prilikom raspoređivanja, sastala sam se sa Jelinek Terikom. Osim nje jedva da imam poznatih.

Početak oktobra, premeštaju nas iz "C" lagera u tzv. Češki lager što naravno nije prošlo bez nervoze. Odričemo se svega jer smo uvek verovala da nas vode u gasnu komoru. Iz jednog bloka nas premeštaju u drugi gde nemamo nikog poznatog. Podivljala gomila nas nosi sa sobom tamo-amo, nemam više svoje mesto u redu po pet. Kod trećeg bloka ispadam višak, a posle se opet susrećem sa Editom, Terikom, gospođom Laslo i jednom poznanicom iz sedmog bloka. Tako obrazujemo petorku, ali nas uvrštavaju među slabe. Tu ima plačljivih i očajnih, dok najzad, prilikom novog razvrstavanja, svih pet dospevamo među jake. U Češkom lageru se nakratko sastajem sa mojim šogoricama, ali nas premeštaju u tzv. F.K. lager / frau und kinder /, gde provodimo pet najstrašnijih dana. Čini mi se da su to bili najgori dani za celo vreme provedeno u Auschwitz-u. Zatim nas vode na dezinfekciju, dobijamo zimske kapute normalan donji veš, cipele sa drvenim đonom / 42 /, čarape. Sve što mogu ja "organizujem" - to je blaži izraz za krađu. Ja sam napunila džepove

zimskim čarapama, jednom zimskom košuljom i drugim zimskim stvarima. Sigurno će dobro doći u nastupjućim hladnim danima. Najzad 28-og oktobra, u petak posle podne, tačno posle pola godine napuštamo Auschwitz.

Opet su nas utovarili u vagone. Po 60 žena u jedan vagon, ni pokrivača ni mesta za sedenje pošto su dva nemačka vojnika zauzela jednu trećinu vagona. No, pre nego što pređem na naš odlazak, da napomenem, da su pobožne Jevrejke, svakog petka uveče palile sveće, na "Jom Kipur" su postile i znale su za svaki praznik u koji dan pada. Da ne bi Nemci primetili da na dan posta ostaje mnogo hrane, višak se bacao u klozet. Voz nas je vozio ko zna kuda. Strašne tri noći i dva dana putujemo bez hrane i vode. Kako smo kroz prozorče marvenog vagona mogli primetiti, prolazimo pored Beča. Videli smo veliki "Ring" u Prateru, znači blizu smo našeg zavičaja.

Kada smo sišle s voza, prvi utisak je bio da u našoj pratnji nema stražara sa bajonetima na puškama i srazmerno učtiviji austrijski oficiri su preuzeli stražu. Izgledale smo očajno, (prljave, obzirom da smo spavale na patosu marvenog vagona, nismo se češljale, niti smo imale vodu da se operemo). Za utehu, tokom puta Nemač je velikodušno dozvolio na nekim železničkim stanicama da pojedinačno ili po dvoje možemo da obavimo nuždu, ali su nas požurivali. Kao da se to može ograničiti vremenom, pa čak na minute.

Zadnjeg dana oktobra smo stigle u Lencig po lepom vremenu. Lencig je jedno lepo mesto između Linca i Salcburga. Priroda je božanstvena, tako nešto sam samo na slikama videla. U pozadini Alpi pod večitim snegom u srebrnom odsjaju. Kud god sam pogledala, otkrivala sam nešto novo. Kuće su kao što sam videla u filmu "Tri devojke". Gore na brdu namešteno je jedno selo, kao prizor iz "Plave ptice". U dolini se vidi drugo selo, mala crkva sa tornjem - jedan neopisivo lep prizor.

Mi pak idemo dalje, to jest vučemo se. Put nas vodi kroz šumu, prosto nam prija svež povetarac.

Niko nije znao kuda idemo. Posle otprilike jednog sata pešačenja, stižemo pred jednu zgradu, teško oštećenu bombardovanjem, od koje samo dimnjak podseća da je to bila fabrika. Spoljašnost nije ulivala neko poverenje, ali u svakom slučaju, došle smo na bolje mesto od onog odakle smo došle. Nismo videle krematorijume. Prebrojali su nas. Bilo nas je pet stotina. Izabrali su starešine bloka, (podeljeni smo u pet blokova). Kada je to bilo gotovo, ušli smo u zgradu. Bile smo prijatno iznenađene - svaka je dobila poseban ležaj, posebnu čašu, tanjir, peškir (od sintetike), i po tri ćebeta po osobi.

Austrijanke u vojničkoj uniformi, prijateljski nam se osmehuju, prihvataju nas kao ljudska bića. Očigledno je da su bile site nemačke okupacije i rata. Dobro smo se iskupale od glave do pete. Imamo dobru izvorsku vodu. Ne možemo da je se napijemo, pošto smo u vagonu za dva dana dobili jedna kofu vode na 60 osoba, koliko nas je bilo u vagonu.

Prvi ručak nam je prijao, kao nikad ranije. Dobili smo gulaš čorbu, veoma ukusnu, gustu i otprilike litar po osobi. Posle toga smo spavale kao mrmoti, zimski san, verujem, ne samo ja već i svi ostali. Doručak je takođe bio odličan. Dobili smo slatku crnu kafu, svakom po šolja (porcelanska - kakav luksuz!) i po četvrt kile hleba po osobi. Tri nedelje nismo radile ništa. Uzeli su nam podatke i podelili nas u tri grupe. Ja sam svrstana u drugu grupu i dobila sam broj 875. Dobile smo topli zimski donji veš, prugasto odelo (robijaško), cipele sa drvenim đonom i čarape. Ja sam improvizovanim štrikaćim iglama napravljenim od dasaka iz kreveta, naštrikala sebi rukavice i sašila sam sebi držač za čarape. Neke, malo urednije pokušavaju da me kopiraju, ali ko se ne brine o sebi, taj će dospeti na žalosne grane.

Ovde me pitaju, šta ja mislim, kada će se rat završiti. Ja predviđam da se u novembru neće završiti, tako da otprilike pre proleća nećemo doći kući. Niko neće da mi veruje da će rat potrajati još jednu zimu. Nažalost, moje se predviđanje obistinilo.

Hrana je odlična - raznovrsna i ukusna, naročito u odnosu na onu iz Auschwitz-a, ali je veoma nedovoljna.

U našem bloku (nas je bilo 115) su žene pretežno iz Mađarske. Jedna zgodna 21-godišnjica je pisar, a starešina je jedna Slovakinja. Protekcija i ovde kao i svuda - cveta. Sada sam se naknadno setila da sam bila prva koja je narušila red, pošto sam razbila tanjir. Namerno, zato što su ostatke jela dali protekcionašima a ne deci. Jedina korist od toga je što me sada ceo lager poznaje i to po imenu. Što se tiče čistoće, bolje bi bilo da se o njoj ne govori. O svemu su se brinuli samo o tome ne, da bi izabrali nedeljne dežurne za spremanje.

Prvi put smo izašle na rad 22-og novembra, moglo bi se reći sa voljom jer nam je dosadio nerad. Očekivale smo da ćemo dobiti bolju i obilniju hranu. Ali na samom početku su nam pokvarile volju tri Nemice, koje su nas terale kao konje "šnel" i opet "šnel", iako se naša grupa sastojala uglavnom od 15-godšnje dece i odraslih preko 35 godina. Poslovođa je jedna Švabica iz Jugoslavije - tome nije potreban nikakav komentar.

Posao je težak pošto je teren šljunkovit, ali je to posao bolji nego onaj koji smo dosada radili. Tu se nađe i pokoji koren (repa), koji smo jele sa sve korom.

Kao radnica, ja sam među boljima. Nemice me vole. Mišići su mi kao u drvoseče. Bar da mi je da kod kuće iskoristim ovu osobinu.

Prvom polovinom marta je ponovo zazimilo. Padao je sneg i vejavica u brdima. Strahota, a mi svaki dan izlazimo i čistimo sneg. Vetar je neizdržljiv, prosto se zavuče pod kožu. Uostalom mi smo izgladnele, a nismo ni obučene za rad, naročito ne za napolje. Što je još čudnije, niko nije čak ni prehladen, a bukvalno gladujemo. Pitamo jedna drugu: "Zar ne čuješ kako mi krče creva?" Mi bar mislimo da se čuje na kilometar ta galama.

Sredinom marta, prolazila je tuda jedna četa "njilaševaca" (krstasti odred"). Oni nam dovikuju: "Izdržite, idemo kući". Mi im odgovaramo: "Mi ćemo kući, ali ne verujemo da ćete vi gadovi doći kući". Da se očima može ubijati, verujem da ni jedna od nas ne bi ostala u životu.

Još polovinom januara smrt se ušunjala u naš logor. Prvo je umrla jedna 18-ogodišnja devojka od zapaljenja mozga, a zatim jedna žena od zaplitaja creva. Ovde je pravilo kao i u Auschwitz-u - postrojavanje je u redovima po pet. Tako je jednog snežnog, maglovitog januarskog jutra voz pregazio jedan takav red od pet žena, jer je naš put na posao vodio preko pruge. Voz nije mogao da se vidi zbog magle i svih pet je umrlo. Posle ovog događaja nas ne vode više preko pruge, nego okolnim putem. Jednom rečju paze na nas.

Što se tiče postupka prema nama, ne možemo se požaliti, obzirom da gladujemo, ne obaziru se na to koliko radimo, jer jedva imamo snage za hodanje. Ovde čak ni čuvari nisu siti.

Sada da opišem dnevni red. Ujutro, ako se tri sata posle pola noći, može smatrati jutrom, je buđenje. U četiri izjutra je prozivka ("apel"). U pola pet je raspodela jutarnje kafe, posle toga prebrojavanje unutra, a u šest sati polazak na posao. Mi idemo na posao u Pettinghofen, koji je na pola sata hoda od Lenciga. Jako lep put vodi do tamo, ali ko može praznog stomaka da se divi prirodnim lepotama.

Polazak je uvek u redovima po pet, a pas vučjak zalaje čim neko izostane iz reda. Nemački vojnik takođe laje "ruhe" i opet "ruhe", ali ko može očekivati da 250 žena može da bude mirno. To je prosto nezamislivo. Dakle, u šest sati počinje mučenje ljudi, koje se zove rad. U jedanaest sati dolazi ručak, koji je u početku bio u poređenju sa onim u Auschwitz-u, bolji. U jednoj prljavoj, odvratnoj kantini,

dobijamo tričetvrt litara pomija nazvanog jelom, ali nam ipak prija. I da je šest puta toliko, možda se ni onda ne bi najele. U dvanaest sati se nastavlja sa radom do pola pet. Kako to polako odmiče to je neizrecivo, svakog radnika u prolazu pitamo koliko je sati. U pola pet je predaja lopata ispred zgrade fabrike, zatim ponovo postrojavanje po pet i posle mučnog dugotrajnog čekanja, konačno pokret. Ako je lepo vreme onda sve ide u redu, ali ako je blato ili ne daj bože sneg, pa se to zalepi za drveni đon od cipela i tamo ostaje a onda se ne zna da li smo umorne od rada ili od pešačenja. Teško se skida blato, a još teže sneg sa cipela.

Austrijski radnici nas teše, ponekad nam krišom dobace koju krišku hleba. Ko ima sreće dopadne mu, ali nažalost, ja nemam. Ja dobijem samo ono što mi sleduje od Nemaca, što baš i nije mnogo, ali bar nisam obavezna da budem nekom zahvalna. Najzad, umorne i gladne stižemo u lager. Opet "apel", koji srećom ne traje dugo. Posle toga je u sali podela večere, koju većinom pojedemo u krevetu. Dogodi se da večera bude u osam sati, a dotle se zabavimo trebljenjem vaši što nam je redovna zanimacija. Sada se može izračunati koliko vremena čovek provede u snu a koliko na nogama.

Sada smo toliko gladne da je jedina tema jelo. Čupamo travu i tako presnu i neopranu jedemo kao životinje. Jedna šesnaestogodišnja devojka i ja smo našle neku travu nalik na peršun. Kada smo to pojele, toliko nam je pozlilo, da nam je iz usta pošla pena i imale smo takve grčeve da sam poverovala da nikada nećemo stići kući.

Šta da kažem o prvoj kiši? Bilo je strašno tamo gore u brdima. Ta prokleta ilovača sa šljunkom, koju smo trebali da kopamo, dok je kiša lila tako da se iz naših kaputića mogla cediti voda, a mi smo morali da radimo i dalje, ono što nikada pre nismo radile. Sirota deca, njih me je bilo najviše žao, plakala su sirota. Što se mene tiče, pokušavala sam stvari da posmatram sa komične strane, iako stvari nisu bile nimalo takve. Posao nam nije bio nimalo lak - štaviše užasno težak, obzirom na to da smo bile žene. Trebalo je da razgrćemo gomile materijala, tj. da izravnamo jedan veliki proplanak. Tu je sem šljunkovite ilovače bilo i gromada stena od blizu jedne tone. Stvarno je bolje ne sećati se tih prvih dana. Dve nedelje smo tu a posle toga nas odvođe na pokrivanje jednog skloništa, što je takođe bio težak posao. Trebalo je krampom razbijati tvrdu zemlju, a potom kolicima odvoziti šljunkovitu ilovaču do jednog elevatora. Ne znam šta je bilo teže - da li odvoziti kolica ili bacati materijal na elevator. Posle posla smo bile toliko umorne da nam se činilo da je od svega najteže bilo vratiti alat u skladište, koje je bilo na jedva stotinak metara od radnog mesta. Odavde su izdvojili 25 žena (među njima sam bila i ja) za cepanje drva. Posao ni ovde nije bio lak, takođe nije za žene. Ipak mi se činio boljim jer

smo radile u pokrivenom prostoru, tako da nismo kisnule, ali je bila jaka promaja. Nažalost, taj posao nije dugo trajao, pošto nije bilo dovoljno sirovina.

U međuvremenu, dolazi do smene čuvara, koja se obavljala svake treće nedelje. Sada su umesto Nemica, došle Austrijanke koje su relativno bolje. Malo više brinu o nama, odnos je nešto bolji. Omogućuju nam da malo zabušavamo što mi iskorištavamo.

Uoči Božića nas opet odvođe na pokrivanje skloništa. Decembar je veoma hladan, a mi polazimo na posao u ranu zoru. Samo što se nismo smrznule, deca su cvokotala, ali i mi same. Uveče se vraćamo kući gde takođe nije toplo. Po toj velikoj zimi spavamo zajedno Edita i ja da bi se makar malo zgrejale, jer ćebad (makar ih je tri) su od sintetike.

Na Novu godinu pao je prvi sneg. Koliko je ovde lepa zima, prosto neopisiva, ali koliko bi bilo lepše posmatrati iz tople sobe. Ponovo dobijamo smenu čuvara, jednu Austrijanku, koja je u odnosu na druge anđeo. Vodi nas na klozet (jer do tada smo samo čučnule i tako obavljale "posao"), vodi nas da se ogrejemo pre i po podne na po pola sata. Teši nas i, koliko je u njenoj moći, olakšava naš položaj.

Dobile smo bele pantalone - pola sintetika pola papir, ali ipak štiti koliko-toliko od hladnoće. Posao nam sada nije težak, štaviše volimo raditi, jer tako makar malo brže prolazi vreme. U bloku je velika prljavština, pacovi samo tako jurcaju po baraci, koja je vlažna i hladna. Nedelju obično u krevetu provodimo - ja ceo dan.

Hrana je iz dana u dan sve gora i nedovoljna. Tako na primer, u februaru dobijamo tri puta nedeljno po jednu krišku hleba, a supa je retka, tako reći gola voda, dok smo pre u supi dobijali po šest komada krompira, sada tek jednu četvrtinu od toga. Svi smo oslabili toliko koliko je moguće. Što se mene tiče - ja sam kost i koža, nema ni jedne deke rezerve i jako sam očajna - šta će biti samnom ako to još potraje?

Ovde je proleće lepo, prosto božanstveno, a ja ne mogu da uživam ni u cvrkutu ptica ni u zelenilu livada, niti pak, kada se vraćamo sa posla prolazeći pored ruskog lagera, u melanholičnoj muzici balalajke. Ni žuborenje planinskog potoka koji prolazi kroz dvorište, ni drveće koje pupi, niti zelenilo borova, niti pak vrhove Južno Tirolskih brda, čiji srebrnasto snežni vrhovi odsijavaju pod zracima sunca, ne pričinjavaju mi radost. Koliko bi bilo lepo kada bi nas četvoro mogli zajedno uživati u tom prizoru. Prosto je strašna želja za slobodom, to je prosto neopisivo. Samo bih išla kući, bez obzira na okolnosti, samo kući i da budem sa vama dragi moji. Već je prošla čitava godina kako smo rastavljeni. Kako može to da izdrži

jedna majka? Dobro znaju ti bezdušni Švabe šta boli najviše. Sada sam već i fizički potpuno propala. Februar je ove godine prosto divan. Vreme je kao u maju, sve što može da se skinu skinuli smo a ipak smo se oznojile od rada. Početkom februara dobili smo pulovere i zimska odela, a sa njima i milion vašiju. Tako pre spavanja imamo novo zanimanje - trebljenje vaši. U martu se hrana pogoršala - sada samo jednom nedeljno dobijamo po jednu krišku hleba.

Ali da se vratimo u februar, kada je počelo lepo vreme, a mi smo dobili zadatak da prekopavamo jednu veliku baštu.

Znate koliko volim da kuvam! Kako bih rado kuvala vama, kako bih rado sa vama jela ono što ja skuvam, druge želje nemam.

U međuvremenu je prošao drugi decembar, rođendan moje drage kćeri. Draga moja, bila sam sa tobom u mojim mislima. Zatim sedamnaesti januar. Dragi moj tatiće, ko bi poverovao da tvoj pedeseti rođendan nećemo proslaviti? Ali, nadoknadićemo to kada budemo zajedno. Svaki dan će biti praznik za nas. Prošao je i peti februar, kakve su to lepe uspomene. A zatim sedmi april, zlatni-dragi veliki sine. Gde li si proslavio devetnaesti rođendan, a ja sam samo u mislima bila sa tobom? Kako li sam ja izdržala da budem trinaest meseci bez ikakvih vesti, to je više nego mnogo?

Jednom nam se osmehnula sreća u lageru. Šestog decembra smo dobile maramice, sapun, četkice za zube i češalj, u januaru opet po jedan sapun od tada više ništa.

Koliko plačem! Na primer, da li je razlog da se plače što pas koji nas prati liči na našeg Fida? Ili na primer, dok drugi peru i šire veš na dvorištu ili prolazi jedna devojčica koja ima haljina sličnu Martinoj? Ili kad vidim jednog dečaka koji liči na Egona? Stvarno zbog takvih stvari može da se plače i nije čudo da su takve asocijacije izazivale suze u mojim očima.

Naša odeća je prugasta i kaput, isto takva kapa, a već ranije opisane pantalone vise u krpama. Nije ni čudo, jer su pola od papira pa im kiša ne koristi, naprotiv. Bogami, jadan je to prizor, posmatrati nas kako marširamo.

Početkom aprila sam toliko islabila, da ne mogu ni da ustanem. Potpuno sam nesposobna za rad, samo ležim u krevetu, a i srce mi je oslabilo. Ujutro, kada ustanem, glava, noge i ruke su mi natečeni, a sem toga sam islabila kao stara raga. Vreme provodim u krevetu, u punom smislu te reči - imam snage samo da odem u klozet i nazad u krevet.

Trećeg maja dolazi nam spas, konačno smo se oslobodile. Došli su Amerikanci. Mene su odmah odneli u bolnicu polumrtvu. Povratili su me vitaminskim injekcijama i lekovima. Trećeg maja sam imala 33 kile. Odvezli su nas u jedan bivši nemački logor, u nešto boljem stanju, ali smo tu od obilne hrane dobile proliv. Jedva su vojnici (crnci) stizali da izgrade nove klozete.

Čega se još sećam. Na božić su Hrišćanke kitile jelku. Dolazi lager-führer, jedan pristojniji austrijski oficir, održi nam govor u kojem nas upozorava da ne sabotiramo, jer zato sledi smrtna kazna, rat će se uskoro završiti, te neka izdržimo još neko vreme.

Naš predradnik, jedan čestiti austrijski radnik, saopštava lager-führeru, da mi hoćemo da radimo, ali smo pri kraju snage, treba nam dati bolju hranu, onda će se videti koliko bolje možemo da radimo. Sutradan, dolazi predradnik i saopštava nam, da u skladištu nema ništa, te prema tome ne može ništa da nam da. A mi polako propadamo. Kada su podigli belu zastavu, dolaze mi žene i kažu mi: „Vidi Boriška kako lepo leprša zastava na vetru“, ali ja nisam u stanju ni da se pridignem, toliko sam slaba. Zatim dobijam duplu porciju mleka i hleba, ali nisam mogla sve to da pojedem, pa podelim deci. Njima ništa nije mnogo. Oni su se brzo oporavili i ugojili, da ponekog od njih ne mogu da prepoznam.

Sada smo već svi nestrpljivi, da što pre idemo kući. Dobijamo mnogo američkih paketa sa mnogo korisnih stvari, pored ostalog cigarete, koje čuvam za povratak, jer se priča da je kod kuće oskudica u njima i da se one mogu dobro unovčiti. Dobile smo po dve letnje haljine, cipele, bakandže, donji veš, dunju od koje šijemo haljine da bi imale kakvu-takvu formu.

Od lagerske košulje sam sašila ruksak na koji sam crvenim koncem izvezla moje ime, zatim smo dobile "overol" radnički kombinezon, koji je toliki da bi mogao biti za dvoje ovako mršavih kao što sam ja.

Ja sam se ponovo razbolela od avitaminoze. Telo mi prekrivaju gnojni čirevi.

Ovaj sam dnevnik pisala za vreme boravka u lageru u Lencigu.